

NAUJO ETAPO PRADŽIA

Dail. Šarūnas Miškinis

Pastarieji dešimtmečiai buvo lemtingi lietuvių ir kitų baltų mitologijai. Kaip ir XIX a. pirmoje pusėje ji vėl tapo daugelio mokslininkų susidomėjimo, o neretai ir susižavėjimo objektu. Remiantis Claude Lévi-Strausso, Georges Dumézilio, Mircea Eliadės ir kitų modernių mitologų teorijomis, pabandyta naujai pažiūrėti į lietuvių dievus ir mitines būtybes, nustatyti lietuvių mitologijos pobūdį ir vietą kitų indoeuropiečių ir senosios Europos kultūros kontekste, atskleisti senuosius lietuvių ir visų baltų pasaulėžiūros klodus. Buvo surinkti ir naujai įvertinti senieji baltų religijos bei mitologijos šaltiniai ir lietuvių mitologijos tyrinėjimai nuo XIX a. pradžios iki pat šių dienų, mitologiniu aspektu išanalizuotas didžiulis kalbinės, tautosakinės, etnografinės, archeologinės medžiagos kiekis. Lietuvių mitologiją pabandyta tirti įvairiais metodais: istoriniu-lyginamuoju, struktūriniu, semiotiniu. Padedant žinomiems pasaulio mokslininkams Romanui Jakobsonui, Algirdui Julijui Greimui, Marijai Gimbutienei, Viačeslavui Ivanovui, Vladimirui Toporovui ir daugeliui kitų, lietuvių religijai ir mitologijai pagaliau pavyko nusimesti pozityvistų

uždėtą apynasrį. Atrodo, pakankamai argumentuoti ir įtikinamai buvo atsakyta į pozityvistų iškeltus klausimus: ar lietuviai iš viso turėjo savo religiją ir mitologiją, ar garbino aukščiausio lygio dievus, ar darė jų atvaizdus, ar statė šventyklas, ar Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose buvo susiformavęs įtakingesnis kulto apeigų atlikėtojų (žynių) sluoksnis? Lietuvių mitologija taip pat sėkmingai išsivadavo iš pernelyg didelės folkloristikos, etnologijos, lingvistikos, istorijos ir kitų giminiškų mokslų įtakos ir tapo savarankiška mokslo disciplina su specifinėmis savo problemomis, tyrimo objektu ir metodais.

Sukaupus daugiau faktinės medžiagos ir pagal moderniosios mitologijos patirtį pervertinus visą ankstesnę teorinį palikimą, dabar turėtų prasidėti naujas lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėjimo etapas. Tokio etapo pradžia ir ženklina jauno, tačiau jau spėjusio pagarsėti mokslininko Gintaro Beresnevičiaus knyga*, skirta senosiose kronikose (Jono Malalos, Motiejaus Strijkovskio, Lietuvos metraščiuose) paskelbtiems, jau daugelio mitologų (Vilhelmo Mannhardto, Aleksandro Brücknerio, Antonio Mierzyńskiego, Eduardo Volterio, Vladimiro Toporovo, Algirdo Juliaus Greimo ir kt.) nagrinėtiems pasakojimams apie Sovijų, Šventaragį, Brutenį ir Videvutį. Šie populiarioje literatūroje *padavimais*, *legendomis* vadinami pasakojimai beveik visų tyrinėtojų laikomi mitais. Juose, kaip įprasta tokio žanro kūriniuose, siekiama paaiškinti garbinamų dievų ir religinių papročių kilmę, jų naudingumą ir reikšmingumą. Beresnevičius įrodinėja, kad šie mitai "mena senųjų religijų posūkius", ir stengiasi paaiškinti tų posūkių esmę ir laiką. Sovijaus mitas, nors jo ištakos - seniausi ikiindoeuropietiški laikai, baltų kraštuose buvęs aktualizuotas XIII-XII a. prieš Kristų. Jis ženklina senosios Deivės Motinos religijos nuneigimą ir naują, su ugnimi susijusios religijos (naujų dievų, naujo laidojimo būdo ir papročių, naujos pasaulėžiūros) įsigalėjimą. Autoriaus teigimu, Videvučio ir Brutenio mitas primenantis indoeuropietiškosios religinės tradicijos atnaujinimą Prūsijoje V-VI a. po Kristaus, kai čia ėmė įsigalėti senosios

* Beresnevičius G. *Baltų religinės reformos*. - V.: Taura, 1995. - 221 p. - 3 000 egz.

Deivės Motinos kultas. Šventaragio mitas rodantis tos pačios indoeuropietiškos religinės tradicijos (susijusios su ugnimi ir dangaus dievu Perkūnu) įtvirtinimą Lietuvoje V-VI a. Vykstant religijos reformai, Prūsijoje labiau buvęs vertinamas žynių sluoksnis, o Lietuvoje - kunigaikščių, karių.

Beresnevičius nesiekė išryškinti "visas legendinės baltų tradicijos religines prasmes ar bent didesniąją jų dalį". Juo labiau jis, atrodo, nemano pateikęs vienintelę galimą šių "legendų" interpretaciją. Tačiau jis tiek daug sukaupė nagrinėjamų pasakojimų prasmę padedančių išryškinti duomenų iš baltų, kitų indoeuropiečių ir jų kaimynų mitologijos, taip sumaniai sugėbėjo pasinaudoti žinomiausių mitologijos ir religijų tyrinėtojų darbais, kad daugelis jo siūlomų prielaidų ir daromų išvadų atrodo pamatuotos ir įtikinančios. Ypač pamatuota Sovijaus ir Brutenio bei Videvučio pasakojimų interpretacija, nors gal kiek pernelyg iškelta Deivės Motinos kulto reikšmė prūsų religijoje iki reformos. Reformos metu galėjo būti siekiama sumenkinti vieno socialinio sluoksnio (žemdirbių), o išaukštinti kito (žynių) labiau vertinamas šventenybes, perkėlus prūsų (o gal visų baltų) svarbiausią religinį centrą į žemdirbių apgyventą prūsų teritoriją. O dalis nuneigto socialinio sluoksnio šventenybių kaip tik galėjo būti paveldėta ne iš Senosios Europos religijos. Toks tikriausiai ne iš Senosios Europos religijos paveldėtas buvo ir ulmiganių Saulės kultas. Mažiau įtikinanti pasakojimo apie Šventaragį interpretacija. Juk šiuo pasakojimu siekiama pagrįsti ne apskritai mirusiųjų deginimo (kaip Sovijaus mite), o mirusiųjų Lietuvos kunigaikščių deginimo Vilniuje, Šventaragio slėnyje, tradiciją. Ši tradicija tikriausiai prasidėjo tada, kai Vilnius tapo svarbiu visuomeninio politinio gyvenimo ir religijos centru. O tai galėjo vykti Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu (XII-XIII a.). Ar ne vaisingesnis pasakojimo apie Šventaragį nagrinėjimas būtų buvęs mėginant sieti jį su šio laikotarpio visuomeniniu, politiniu gyvenimu ir jau stiprokai krikščionybės paveikta religija? Su panašiu laikotarpiu, ko gero, sietinos ir "legendos" apie Vilniaus įkūrimą. Tvirtiesnio pamatavimo reikėtų kalbant apie Šventaragio ryšį su rusų bylinių didvyriu Sviatogoru ir Sakso Gramatiko kronikoje

minimu karžygiu Starkateru bei darant kai kurias kitas šios knygos poskyrio priedais.

Nepriskausomai nuo Beresnevičiaus daromų išvadų teisingumo (o jos paremiamos daugeliu svarių argumentų), jo knyga reikšminga keliais požiūriais. Pirmia, joje įtikinamai parodoma ir įrodoma, kad pasakojimai apie Sovijų, Šventaragį, Brutenį ir Videvutį nėra mažareikšmiai kronikų intarpai, sukurti jų autorių ar perrašinėtojų siekiant patenkinti meto visuomeninius, politinius siekius, o archajiški, gilią mitinę prasmę turintys kūrinių, padedantys nušviesti ne tik senąją baltų religiją ir mitologiją, bet ir socialinio, visuomeninio gyvenimo ypatumus, visą senąją kultūrą. Antra, pati baltų religija dėl gilių ir įvairiapusės Beresnevičiaus atliktos pasakojimų analizės prieš mūsų akis išskyla ne kaip anemiškas, sunkiai apčiuopiamas vos ne folklorinio lygio reiškinys, o kaip nuolat kintanti ir atsinaujinanti, su kultūra ir visuomeniniu politiniu bendruomenės gyvenimu glaudžiai susijusi ir jį veikianti sistema, turinti ryškia savo istoriją su pakilimais ir nuosmukiais, su ištiesus šimtmečius besitęsiančiais evoliucijos laikotarpiais ir staigiais revoliuciniais šuoliais. Ir svarbiausia - po Beresnevičiaus analizės prieš mūsų akis išskyla daug reljefiškesnis, konkretesnis ir prasmingesnis baltų religijos ir mitologijos vaizdas. Ir ne tik baltų. Lygindamas atskirus baltų religijos ir mitologijos faktus su Senosios Europos ir kitų žemynų faktais, jis sukonkretina ir Senosios Europos religijos supratimą. Ypač meistriškai atskleistas laiko ir erdvės suvokimas senosios Europos ir baltų religijose, pasaulio desakralizacijos procesas, ano - mirusiųjų ir dievų - pasaulio atskyrimas nuo žemiškojo baltų religinėje pasaulėžiūroje, įvairių laidojimo būdų (žemėje, virš žemės, ugnyje) išskyrimas, ugnies įprasminimas ir daugelis kitų svarbių religijos ir mitologijos problemų.

“Baltų religinės reformos” - su įkvėpimu, meile ir išmone parašyta knyga. Ją malonu skaityti; ji turtina mūsų negausias žinias apie baltų religiją, mitologiją ir apskritai kultūrą, provokuoja diskutuoti su autoriumi ir patiems ieškoti tiesos.

Norbertas Vėlius

LANGAS Į SAVARANKIŠKĄ PROTAVIMĄ

Vadovėlis* apima penkiolika nurodyto laikotarpio rašytojų, pradedant Antanu Vienuoliu ir baigiant Ieva Simonaityte. Jų suskirstymas iki šiol mūsų mokykliniuose vadovėliuose neįprastas. Pradedama, anot Daujotytės (p. 23), nuo “universalijų kūrėjų”: Antano Vienuolio (“farmacininkas, mokytojas ir muziejininkas”), Juozo Tumo-Vaižganto (“kunigas, visuomenės veikėjas, publicistas”), Vinco Krėvės (“profesorius, mokslo organizatorius, tautosakininkas”), Balio Sruogos (“profesorius, kritikas teatrologas”), ir Vinco Mykolaičio-Putino (“profesorius, estetikos kūrėjas, rašytojų veiklos organizatorius”). Tokie paaiškinimai praplečia “kūrėjo” sąvoką už grynai literatūros ribų, nesgi nesame prate galvoti, kad, pvz., farmacija arba kunigystė būtų beletristikos šakos. Tada išeitų, kad kalbame apie apskritai kūrybingus žmones, ką jie beveiktų, ir išskyla klausimas, kiek mokykliniame literatūros vadovėlyje tokia klasifikacija pasiteisina.

Po universalijų kūrėjų vadovėlyje eina poskyris “Lietuvių literatūros modernėjimas”, ten įtrauktas ir Kazys Binkis bei Jurgis Savickis (pastarąjį kaip diplomata gal buvo galima priskirti ir prie pirmosios grupės). Jie atskiriami nuo, pvz., Žemaitės, kuriai rašyti buvo “galima taip, kaip alsuoti” (p. 141), dėl to, kad jų “modernėjimo tendencijos stiprėja” (palyginti su tokiais novatoriais, kaip kadaise ta pati Žemaitė, Maironis ir Herbačiauskas) ir kad jie įgyja “avangardizmo bruožų”. Kita kategorija yra “Savitų poetų karta”: Aistis, Nėris, Miškinis ir Brazdžionis. Nepasakyta, kodėl jie nėra nei universalūs, nei modernistai, nors “savitumas”, atrodo, galėtų įglauti abi šias kategorijas. Galų gale aptariami ne tik saviti, bet ir nuėję “skirtiniais keliais” rašytojai (p. 243): Boruta, Vaičiulaitis, Cvirka ir Simonaityte.

Tokia klasifikacija vis dėlto originali, įdomi ir, paskaičius Daujotytės konkrečias analizes, jos supratimu, pasiteisinanti, nors logika taip ir lieka ne visai aiški.

* Daujotytė V. *Lietuvių literatūra. XX a. pirmoji pusė (1918-1940)*. Vadovėlis XI klasi. - K.: Šviesa, 1994. - 311 p. - 31 000 egz.

Mažų mažiausiai bent jau atidarytas langas į savarankišką protavimą iš tvankių sovietinės vadovėlių metodologijos prietempų.

Kitas neaiškumas kyla iš knygos antraštinio puslapio piešinio. Ten dailininkas (Petravičius) vaizduoja, matyt, senovės lietuvių karvedį su raguotais ietininkais, ranka rodantį į kažkokią pilį - ar tai būtų Maskvos vartai, ar tėvų sodyba. Ką bendra tai turi su humanitarine kultūra ir su XX a. lietuvių literatūra apskritai? Peršasi mintis apie kažkokią gilią, gal net pusiau nesąmoningą prielaidą, kad tautos istorijos apogėjus ir buvo anie kruvini karžygių laikai, ir apie iš to plaukiančią pajautą, kad mūsų kultūros plėtojimosi esmę sudaro kovos už tautiškumą bei valstybiškumą idealai. Pati Daujotytė Šarūno kardu nesišvaisto, bet savo įžanginiame straipsnyje visgi daro tokiam mentalitetui artimas prielaidas: “Pramonę, žemės ūkį gali saugoti ir kitų valstybių interesai. O kalbai, kultūrai, menui namus pastato tik tautinė valstybė” (p. 10). Šiandieninei galvosena nėra savaimė aišku, kad tai tiesa, nebent manytume, kad menas ir kultūra yra tikrai valstybės reikalas. Pačią kultūros užduotį autorė, atrodo, panašiai ir supranta: “kuo mokykla tvirčiau susieta su kultūra, kūryba, tuo jauni žmonės greičiau subręsta sąmoningam piliečio gyvenimui” (p. 10). Jausmai čia ir geri, ir gražūs, tačiau jų semantikoje tebeslypi tokios kultūrinio ir pilietinio sąmoningumo koncepcijos, kurios su atitinkamais pakeitimais ir priderinimais tiktų ir prie ano, buvusio, ar prie bet kokio režimo retorikos. Kartą vienas sarkastiškas lenkas pastebėjo, kad anais raudonais laikais didžiausias Lenkijos poetas buvo valstybė. Tačiau Daujotytė puikiai supranta, kad reikia saugotis valstybės poetizacijos, ir kalba tik kaip pedagogė, besistengianti motyvuoti jaunas skaitytojus tėvynės ir literatūros labui.

Vadovėlį rašant negana, kad aptariami kūrėjai būtų įdomūs ir talentingi. Dar reikia, kad ir pats pedagogas patrauktų savo stiliumi, žinomis, gero skaitytojo instinktais ir įžvalga. Čia ir reikia džiaugtis, kad turime Daujotytę, kurios plunksna visuomet buvo ir jos pačios, ir jos stidijuojamų autorių verta. Visų pirma akį patraukia elegantiški, net poetiški ir įžvalgūs pasisa-